

Nationella domstolar: en balanserande kraft mellan europeisk integration och nationell suveränitet

Karin Leijon*

Sammanfattning

Nationella domstolar har en mycket viktig position i det EU-rättsliga systemet. Huruvida domstolarna i huvudsak främjar europeisk integration eller beskyddar nationella intressen är forskare däremot oense om. Denna analys belyser frågan genom att undersöka vilka val de nationella domstolarna gör när de begär förhandsbesked från EU-domstolen. Två aspekter undersöks närmare: (1) huruvida domstolarna låter EU-domstolen avgöra politiskt känsliga ärenden och (2) huruvida domstolarna uttrycker stöd för en integrationsvänlig tolkning av EU-lagstiftningen eller försvarar den ifrågasatta nationella lagen.

Analysen visar att det enskilt vanligaste agerandet från de nationella domstolarnas sida är att stödja europeisk integration genom att hänskjuta politiskt känsliga ärenden till EU-domstolen och uttrycka stöd för EU-rätten. Men när de två valen analyseras tillsammans framkommer outforskade beteendemönster. De nationella domstolarna begränsar sig nämligen inte till att stödja eller motsätta sig integration. Resultaten pekar istället på att nationella domstolar balanserar mellan europeisk integration och medlemsstaternas självbestämmande.

* Karin Leijon är doktor i statsvetenskap och forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Hennes forskningsintressen är europeisk integration och förvaltningspolitik.

1 Nationella domstolar i den europeiska integrationsprocessen

I den statsvetenskapliga akademiska debatten råder det i stort sett konsensus om att domstolar, såväl EU-domstolen som nationella domstolar, har haft stort inflytande på integrationsprocessen i Europeiska unionen (EU). De flesta är också överens om att EU-domstolen har varit pådrivande för ökad rättslig integrering.¹ Detta har inte sällan väckt kritik bland medlemsstaterna, som har anklagat den överstatliga domstolen för att utmana nationellt självbestämmande. Men när det gäller förståelsen av de nationella domstolarnas roll i integrationsprocessen finns en utbredd oenighet: Är de nationella domstolarna i första hand att betrakta som *främjare* av EU-rättslig integration eller som *beskyddare* av nationellt självbestämmande (Burley & Mattli 1993; Garrett 1995; Golub 1996; Alter 2001; Wind *et al.* 2009; Conant 2013; Dyeve 2013)?

"Är de nationella domstolarna i första hand att betrakta som *främjare* av EU-rättslig integration eller som *beskyddare* av nationellt självbestämmande?"

Enligt det första synsättet agerar de nationella domstolarna på ett sätt som främjar den EU-rättsliga integrationen, eftersom de själva gynnas av denna process (Weiler 1994; Mattli & Slaughter 1995). Inom ramen för förfarandet för förhandsavgörande (artikel 267 i fördraget om Europeiska unionens funktionssätt) har många av domstolarna, inklusive de svenska, fått nya eller utökade befogenheter i form av rätten att utöva *de facto* lagprövning (eng. judicial review) (Mattli & Slaughter 1998; Alter 2001). Denna form av lagprövning ger domstolar rätten att avgöra om lagar är förenliga med högre rättsliga normer, såsom EU:s fördrag, och är den dömande maktens främsta verktyg för att styra den rättsliga utvecklingen. Den europeiska integrationsprocessen anses därmed stärka de nationella domstolarnas ställning gentemot nationella regeringar och parlament (Weiler 1991; Burley & Mattli 1993;

Weiler 1994; Alter 1998a). Detta gäller i synnerhet för de svenska domstolarna som, i ett komparativt perspektiv, har begränsade möjligheter till *de facto* lagprövning.

Långt ifrån alla håller dock med om att nationella domstolar har incitament att stödja den europeiska integrationsprocessen. Enligt ett konkurrerande synsätt bör nationella domstolar istället förstås som beskyddare av nationellt självbestämmande (Golub 1996; Dehousse 1998; Wind *et al.* 2009). Det finns flera anledningar till detta. För det första utmanar förfarandet med förhandsavgöranden domstolarnas kontroll över den rättsliga utvecklingen i den egna medlemsstaten (Golub 1996: 381). Att EU-domstolen har den yttersta makten när det gäller uttolkningen av EU-rätten och avger bindande domar, som också kan ha företräde framför nationella lagar, innebär att de nationella domstolarna förlorar en del av sitt inflytande till den överstatliga domstolen. För det andra kan den EU-rättsliga integrationen undergräva förutsägbarheten och samstämmigheten (koherensen) i det inhemska rättssystemet (Dehousse 1998: 173; Maher 1998; Alter 2001: 48). En tredje faktor är att medlemsstaternas regeringar ibland instruerar de nationella domstolarna att vara restriktiva när det gäller att begära förhandsavgöranden (Wind *et al.* 2009). Med stöd i dessa teorier är förväntningen att nationella domstolar hindrar EU-rättslig integration snarare än understödjer den.

Är då nationella domstolar att betrakta som antingen främjare av rättslig integration eller försvarare av nationellt självbestämmande? Den empiriska forskningen på området ger en inte helt entydig bild av domstolarnas roll i integrationsprocessen. De flesta studier har fokuserat på en särskild aspekt av de nationella domstolarnas agerande när de inhämtar förhandsavgöranden, nämligen hur många mål som de hänskjuter till EU-domstolen (Golub 1996; Sweet & Brunell 1998; Wind *et al.* 2009; Bernitz 2010; Hornuf & Voigt 2015; Bernitz 2016; Kelemen & Pavone 2016; Dyeve *et al.* 2019). Utgångspunkten är att ett stort antal hänskjutna mål är ett uttryck för att domstolarna stödjer den

¹ Begreppen "europeisk rättslig integrering" och "rättslig integration" som används i denna analys syftar främst på harmoniseringen av nationella rättsordningar. Det är därmed något snävare än begreppet "europeisk integration" som vanligen syftar på alla de formella och informella processerna av samgående inom EU.

rättsliga integrationen. Detta eftersom varje begäran om förhandsbesked ger EU-domstolen möjligheter att specificera innehållet i EU-rätten. Omvänt antas ett fåtal eller inga begärda förhandsavgöranden vara ett uttryck för att domstolar är avogt inställda till integrationsprocessen.

Kritiken mot dessa studier är att de lägger alltför stor vikt vid just *antalet* begärda förhandsavgöranden. Att en nationell domstol hänskjuter många mål innebär nämligen inte att EU-domstolen per automatik ges möjligheter att harmonisera rättsutvecklingen i medlemsstaterna (Alter 2001; Conant 2002; Wind 2010; Conant 2013; Leijon 2018). Om den största delen av de hänskjutna målen enbart berör tekniska frågor som inte har något att göra med huruvida nationella bestämmelser står i konflikt med den överordnade EU-rätten så kommer EU-domstolens inflytande vara begränsat (Alter 2000: 501). Vi bör därför rikta uppmärksamheten mot två andra aspekter av de nationella domstolarnas agerande i förfarandet för förhandsavgörande: (1) huruvida nationella domstolar är villiga att hänskjuta politiskt känsliga ärenden som innebär att nationella bestämmelser står på spel till EU-domstolen (Golub 1996; Alter 2001; Wind 2010; Hübner 2018) och (2) huruvida nationella domstolar uttrycker stöd för en integrationsvänlig tolkning av EU-rätten, eller om de istället försvarar den nationella lag eller det nationella beslut som ifrågasätts (Nyikos 2006; Rosas 2007; Conant 2013; Leijon 2018).

"[...] det saknas systematisk kunskap om de olika beslut som domstolarna fattar i samband med att de begär ett förhandsavgörande från EU-domstolen."

Vilka typer av mål som nationella domstolar hänskjuter och vilka typer av åsikter som bifogas utgör viktiga delar av förfarandet. Trots det saknas systematisk kunskap om de olika beslut som domstolarna fattar i samband med att de begär ett förhandsavgörande från EU-domstolen. Därmed saknas också en viktig pusselbit för att förstå vilken

roll nationella domstolar spelar i den europeiska integrationsprocessen.

2 Två viktiga beslut när en domstol begär ett förhandsavgörande

Denna analys bygger på slutsatserna från min avhandling (Leijon 2018) som ur olika perspektiv belyser nationella domstolarnas roll i den EU-rättsliga integrationsprocessen. Det teoretiska perspektiv som analysen vilar på är statsvetenskapligt och syftar till att beskriva hur nationella domstolarnas agerande kan inverka på integrationsprocessen. EU är i grunden en rättsgemenskap, och för att unionen och den inre marknaden ska fungera krävs att domstolar säkerställer att gemensamma lagar och regler efterlevs i alla medlemsstater. Samtidigt har EU-domstolen anklagats för att ibland göra långtgående (extensiva) tolkningar av EU:s fördrag och därmed ägna sig åt judiciell aktivism (eng. "judicial activism") (Rasmussen 1986; Hartley 1996; Tallberg 2000). Resultatet är att EU-domstolens domar har utvidgat EU-rättens räckvidd mer än vad vissa medlemsländer har uppfattat som legitimt (Hirschl 2008; Scharpf 2009; Grimm 2015). Hur de nationella domstolarna agerar, det vill säga huruvida de främjar integrationen eller försvarar nationella intressen, blir därmed särskilt viktigt för att förstå såväl den fortsatta integrationsprocessen som balansen mellan europeisk integration och nationellt självbestämmande. Den statsvetenskapliga utgångspunkten innebär även att analysen inte förutsätter att domstolar och domare enbart agerar utifrån legalitetsprincipen, det vill säga att domstolar hänskjuter mål till EU-domstolen när de finner det nödvändigt ur juridisk synpunkt. Istället antas domstolarnas agerande styras av flera olika faktorer, där det juridiska regelverket är en (för en översikt, se exempelvis Alter 2001; Conant 2007).

Empiriskt fokuserar analysen på de, för den rättsliga integrationen, två viktiga val som nationella domstolar gör när de inhämtar ett förhandsavgörande: (1) huruvida domstolarna tillåter att EU-domstolen avgör mål av politiskt känslig karaktär där nationella särdrag står på spel; och (2) huruvida de bifogar egna åsikter² till stöd

² Nationella domstolar ges möjlighet att bifoga åsikter i de mål som hänskjuts enligt de riktlinjer för förhandsavgörandeförfarandet som finns i "Rekommendationer till nationella domstolar om begäran om förhandsavgörande", Europeiska unionens officiella tidning (EUT 2019/C 380/01)

för antingen EU-rätten eller den nationella rätten i de mål som hänskjuts till EU-domstolen.

För att ge en systematisk bild av de nationella domstolarnas agerande undersöks 470 slumpmässigt utvalda förhandsavgöranden under perioden 1992–2012. Materialet som undersökningen baseras på är dels domar som avkunnats av EU-domstolen, dels generaladvokaternas förslag till avgöranden. Båda innehåller beskrivningar av den rättsliga konflikten och eventuella åsikter som de nationella domstolarna kan ha bifogat. För varje förhandsavgörande (hänskjutet mål) bedöms om det rör sig om ett politiskt känsligt ärende eller inte och vilken typ av åsikt³ (om någon) som uttrycks. De undersökta målen kommer från domstolar i 23⁴ av EU:s 28⁵ medlemsländer. Studiens omfattning gör det möjligt att ge en förhållandevis representativ bild av de nationella domstolarnas övergripande agerande inom ramen för förfarandet.

3 Att hänskjuta politiskt känsliga mål

Enligt EU:s fördrag får alla nationella domstolar hänskjuta frågor om tolkningen av EU-rätten till EU-domstolen.⁶ Att nationella domstolar har visst utrymme för skönmässig bedömning när det gäller hänskjutning till EU-domstolen väcker följande fråga: hänskjuter nationella domstolar regelbundet *politiskt känsliga* ärenden, det vill säga ärenden som rör konflikter mellan nationella bestämmelser och EU-rätten (Bebr 1983: 456–457; Alter 2000: 501)? Detta är det första viktiga val som de nationella domstolarna ställs inför inom ramen för förfarandet för förhandsavgörande.

Vad som står på spel i politiskt känsliga mål är huruvida nationella regler är förenliga med EU-rätten. Genom att hänskjuta sådana mål

ger de nationella domstolarna sig själva och EU-domstolen möjlighet att utöva *de facto* lagprövning av medlemsstaternas lagar (Alter 2001: 36). När EU-domstolen svarar på de nationella domstolarnas frågor påpekar den vanligen att nationell lag står i strid med den överordnade EU-rätten. Svaren från EU-domstolen gällande hur EU:s fördrag och lagstiftning ska tolkas är bindande, men det är de nationella domstolarnas uppgift att tillämpa tolkningen och att avkunna dom i den nationella rättsprocessen. I praktiken innebär därför processen med förhandsavgöranden att nationella domstolar också utför lagprövning med stöd av EU-domstolens tolkning. Som nämns ovan har detta tolkats som att de nationella domstolarna utökar sitt inflytande över den politiska och rättsliga utvecklingen genom att begära förhandsavgöranden från EU-domstolen (Weiler 1991; Burley & Mattli 1993; Weiler 1994; Alter 1998b).

”Vad som står på spel i politiskt känsliga mål är huruvida nationella regler är förenliga med EU-rätten.”

Den lagprövning som sker inom ramen för förfarandet för förhandsavgöranden är tänkt att öka den rättsliga harmoniseringen mellan medlemsstaterna. Men förfarandet kan vara känsligt, inte bara för de nationella domstolarna, utan även för medlemsstaterna själva. De kan uppfatta det som en begränsning av deras politiska handlingsutrymme, eftersom EU-domstolens domar kan slå fast att existerande nationell lagstiftning måste ändras. Enligt statsvetaren Michael Blauberger vill medlemsländernas regeringar därför i allmänhet undvika den typ av avgöranden från EU-domstolen som politiskt känsliga ärenden kan leda

³ Enligt Nyikos (2006) finns det en risk att den omorganisering av texten i EU-domstolens domar som skedde 1994 försämrar möjligheterna att återfinna de nationella domstolarnas åsikter i de officiella dokumenten. Den risken bedöms dock vara låg, då en undersökning av svenska hänskjutna mål (baserad på originaldokument från hänskjutande domstol) inte visade på några avvikelser i förekomsten av åsikter.

⁴ De medlemsstater vars domstolar inte finns representerade är Cypern, Kroatien, Malta, Slovenien och Slovakien. Det beror på att domstolarna i dessa stater har begärt få eller inga förhandsavgöranden under tidsperioden ifråga.

⁵ Då studien omfattar åren 1992–2012 ingår Storbritanniens domstolar i analysen.

⁶ För domstolar som är slutinstanser är det i princip ett krav att hänskjuta EU-rättsliga mål där tolkning av EU-rätten är oklar till EU-domstolen. Det finns två undantag från slutinstansers skyldighet att inhämta avgöranden. Den första är *acte clair* som kan åberopas då tillämpningen av EU-rätten är uppenbar och ingen tolkningsfråga föreligger, och den andra är *acte éclairé* då EU-domstolen redan tidigare har avgjort en identisk fråga och ett klart prejudikat föreligger.

till (Blauberger 2014: 461–462). Statsvetaren Karen Alter har också argumenterat för att medlemsländer vanligtvis vill undvika domar från EU-domstolen som kan utmana den nationella lagstiftningen eller som har stor ekonomisk eller politisk inverkan (Alter 1998b:130). Som ovan nämnts har studier av danska domstolars agerande inom ramen för förhandsavgörandeförfarandet visat att den danska regeringen vid flera tillfällen uppmanat domstolarna att inte inhämta förhandsavgöranden från EU-domstolen (Wind *et al.* 2009).

Sammanfattningsvis har tidigare forskning funnit att nationella domstolar bidrar till att främja den EU-rättsliga integrationen om de beslutar att hänskjuta ärenden med en hög grad av politisk känslighet till EU-domstolen. Om sådana känsliga mål sällan hänskjuts, och det istället huvudsakligen är fall av mindre politisk betydelse som når EU-domstolen, har den överstatliga domstolen färre möjligheter att styra den EU-rättsliga utvecklingen. Nationella domstolar hindrar därmed den rättsliga integrationen och skyddar nationell lagstiftning.

4 Åsikter till stöd för nationell rätt eller EU-rätt

Det andra viktiga val som nationella domstolar ställs inför i förfarandet för förhandsavgörande är huruvida de ska bifoga egna åsikter gällande de rättsliga frågor som skickas till EU-domstolen (Slaughter 1994: 101; Jacobs 2003: 548; Rosas 2007: 126; van Gestel & de Poorter 2017). Eftersom det inte är obligatoriskt⁷ att bifoga åsikter har forskare betraktat förekomsten av egna åsikter som försök från de nationella domstolarnas sida att påverka EU-domstolens bedömning av målet (Nyikos 2006: 530; Leijon 2018).

Genom att uttrycka åsikter kan en nationell domstol informera EU-domstolen om vilka tolkningar av EU-rätten som kan accepteras i den nationella kontexten och medlemsstatens rättsordning. Om nationella domstolar däremot inte uttrycker åsikter är risken större att EU-domstolen fattar beslut som strider mot nationella politiska traditioner. Enligt statsvetaren Fritz Scharpf saknar EU-domstolen kunskap om de rättsliga särdragen i varje medlemsland, vilket kan leda till att den fattar beslut som utmanar

nationella rättsordningar (Scharpf 2009: 186–187, se även Alter 2001: 48; Dehousse 1998: 173). Tidigare forskning har kunnat fastställa att ungefär 40 procent av alla de mål som hänskjuts till EU-domstolen innehåller åsikter från de nationella domstolarna (Nyikos 2006).

”EU-domstolen förväntas ta viss hänsyn till de nationella domstolarnas åsikter [...]”

EU-domstolen förväntas ta viss hänsyn till de nationella domstolarnas åsikter eftersom den har ett intresse av att domstolarna fortsätter att begära förhandsbesked (Nyikos 2006). Utan en stadig tillförsel av mål från de nationella domstolarna har EU-domstolen nämligen små möjligheter att verka för en harmoniserad EU-rätt. Det har tidigare hänt att nationella domstolar har intagit en skeptisk hållning till förfarandet för förhandsavgörande och ifrågasatt EU-domstolens tolkningar när dessa utmanat nationella särdrag (Alter 2001: 61–62). Vilka effekter de bifogade åsikterna får på EU-domstolens slutliga avgöranden har ännu inte undersökts systematiskt, men det finns fallstudier som pekar på att EU-domstolen tar hänsyn till de nationella domstolarnas åsikter (Alter 2001: 61–62; Nyikos 2006: 527; Rosas 2007: 126).

När det kommer till åsikternas innehåll visar tidigare studier att domstolarna i huvudsak uttrycker stöd för antingen EU-rätten eller för nationella lagar (Leijon & Karlsson 2013; Leijon 2018). Nationella domstolar som uttrycker stöd för EU-rätten – genom att bifoga åsikter där man påpekar att nationella lagar, regler eller beslut är oförenliga med EU:s lagar – kan enligt tidigare forskning betraktas som främjare av europeisk integration (Leijon & Karlsson 2013; Leijon 2018). Genom att uttrycka sådana åsikter signalerar nationella domstolar till EU-domstolen att de accepterar och uppmuntrar en utvidgning av EU-rättens tillämpningsområde. Nationella domstolar som istället uttrycker stöd för nationell lagstiftning ses som beskyddare av nationellt självbestämmande. Domstolarna kan till exempel hävda att en nationell lag som begränsar EU:s fria rörlighet för varor ändå bör anses vara förenlig med EU-rätten när den syftar till att skydda folkhälsan (Davies

⁷ ”Rekommendationer till nationella domstolar om begäran om förhandsavgörande”, Europeiska unionens officiella tidning (EUT 2019/C 380/01).

2012). Detta är ett sätt för nationella domstolar att informera EU-domstolen om att EU:s rättsliga räckvidd inte får utvidgas på bekostnad av nationella regler. Om domstolarna däremot inte uttrycker några åsikter kan det bero på att de saknar tid eller resurser (Nyikos 2006).

5 Nationella domstolar som främjare av rättslig integration

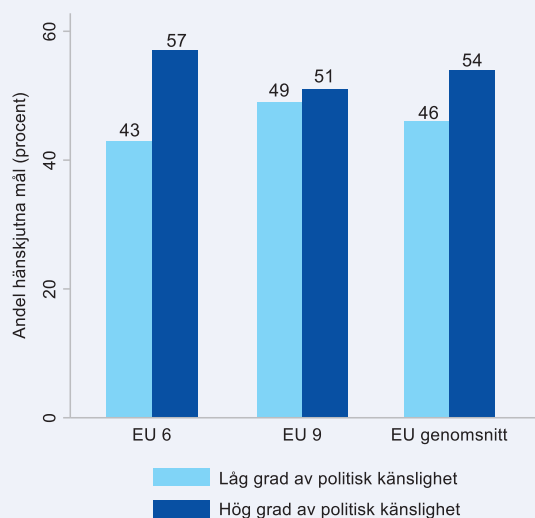
Vilka typer av mål hänskjuter nationella domstolar till EU-domstolen? I figur 1 redovisas andelen hänskjutna mål från domstolar i EU6⁸, EU9⁹ och för EU¹⁰ i genomsnitt. Det visar sig att sett till hela EU är en majoritet av de hänskjutna målen (54 procent) att betrakta som politiskt känsliga. En tidigare studie har visat att det finns en viss samvariation mellan vilken period en medlemsstat blev EU-medlem och hur ofta domstolarna i landet begär förhandsbesked från EU-domstolen

(Broberg & Fenger 2013). Det är därför intressant att bryta ner resultatet även i denna analys på ländernas inträdesår i EU. Men som figur 1 visar är skillnaderna i andelen politiskt känsliga mål mellan domstolarna i EU:s grundarländer (EU6) och domstolarna i Sverige och övriga medlemsländer som blev medlemmar fram till och med 1995 (EU9) relativt små.

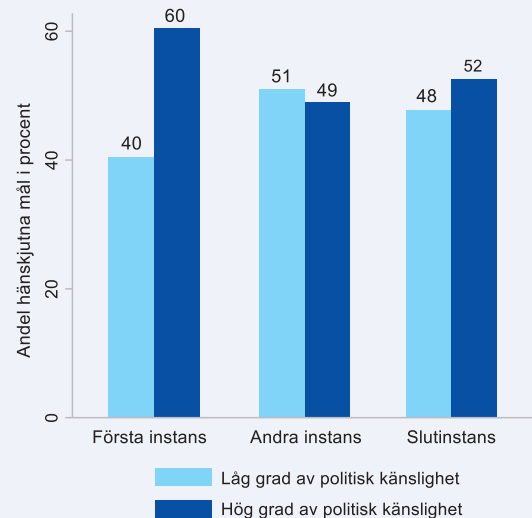
"Med ett politiskt känsligt mål avses främst mål där nationella lagar och regler står i konflikt med EU-rätten."

Med ett politiskt känsligt mål avses främst mål där nationella lagar och regler står i konflikt med EU-rätten. Ett exempel på ett sådant mål är *The Queen mot Secretary of State for Health, ex parte Cyril Richardson*¹¹ som hänsköts från en domstol i

Figur 1 Typer av hänskjutna mål per grupp av medlemsstater. Antal observationer: EU6 = 293, EU9 = 177, EU-genomsnitt = 470.

Figur 2 Typer av hänskjutna mål per domstolsnivå. Antal observationer: Första instans = 185, Andra instans = 116, Slutinstans = 169.

⁸ EU:s sex grundarländer, Belgien, Frankrike, Italien, Luxemburg, Nederländerna och Tyskland, benämns ofta som EU6.

⁹ De nio länder som har blivit medlemmar mellan 1973 och 1995 är Danmark, Grekland, Finland, Irland, Portugal, Spanien, Storbritannien, Sverige och Österrike.

¹⁰ Här ingår 23 av dåvarande 28 EU-medlemsländer. De länder som utlämnats, på grund av för få hänskjutna mål under perioden, är Cypern, Kroatien, Malta, Slovenien och Slovakien.

¹¹ Mål C-137/94 *The Queen mot Secretary of State for Health, ex parte Cyril Richardson* [1995] EU:C:1995:342.

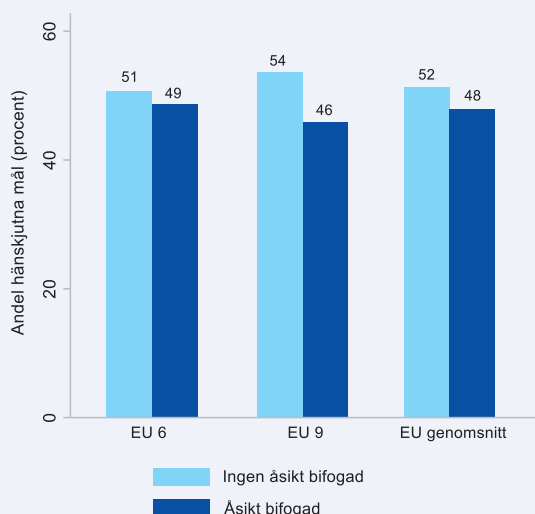
Storbritannien. Tvisten gällde huruvida brittiska bestämmelser, som gav kvinnor (men inte män) i en viss ålder rätt till gratis läkemedel, var förenliga med EU:s regler om likabehandling mellan könen i fråga om social trygghet (direktiv 79/7/EEG). Detta är ett exempel på ett mål som riskerar att leda till att de nationella reglerna *måste ändras*, varför det betraktas som politiskt känsligt. När den rättsliga tvist som hänskjuts till EU-domstolen tvärtom *inte* berör konflikter mellan nationell lagstiftning och EU-rätt, utan istället avser olika tolkningar av EU-rätten, anses ärendet ha en låg grad av politisk känslighet. Ett sådant exempel är målet *Robeco Groep NV mot Robelco NV*¹² där den EU-rättsliga frågan från den hänskjutande belgiska domstolen handlade om hur ordet ”tecken” i EU:s varumärkesdirektiv (artikel 5) skulle tolkas. Detta bedöms som ett mål med låg grad av politisk känslighet eftersom tvisten inte utmanar nationella regler.

Tidigare studier har funnit att domstolar från lägre instanser (första och andra instans) generellt är mer villiga att främja europeisk integration än slutinstanserna, eftersom dessa lägre instanser har

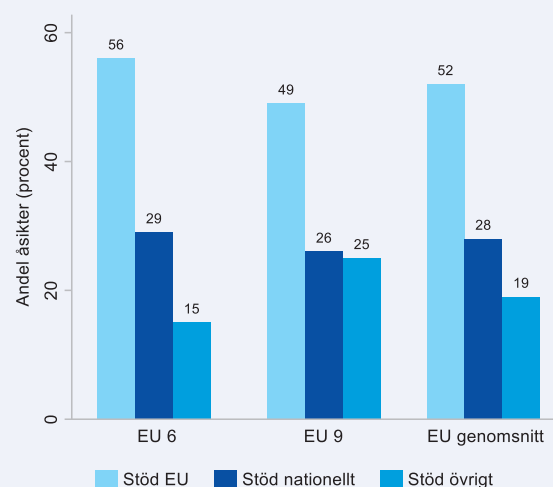
mest att vinna på europeisk integration (se Alter 2001 om konkurrens mellan domstolar, eng. *inter-court competition*). Det är därför relevant att utforska vilka typer av mål som hänskjuts från domstolar som befinner sig på olika nivåer inom domstolssystemet. Som framkommer i figur 2 är dock skillnaderna mellan domstolsnivåer små när det gäller typ av hänskjutna mål. Förstainstanser ser visserligen ut att vara något mer benägna (60 procent) än övriga domstolar (49 respektive 52 procent) att hänskjuta politiskt känsliga mål, men denna skillnad är inte statistiskt signifikant.

När det kommer till bifogade åsikter i de mål som hänskjuts visar figur 3 att åsikter förekommer i 225 (48 procent) av de mål som når EU-domstolen. Detta resultat är i linje med en tidigare studie som fann domstolsåsikter i omkring 40 procent av de hänskjutna målen under åren 1964–1994 (Nyikos 2006). Utifrån figur 3 kan det också konstateras att benägenheten att bifoga åsikter inte verkar skilja sig åt mellan domstolar i olika grupper av medlemsstater. Även om det inte generellt är möjligt att jämföra förekomsten av åsikter från domstolar i olika medlemsländer, på grund av

Figur 3 Förekomst av åsikter per grupp av medlemsstater. Antal observationer: EU6 = 293, EU9 = 177, EU-genomsnitt = 470.

Figur 4 Andelen åsikter till stöd för EU-rätten, för nationella bestämmelser samt övriga åsikter. Antal observationer: EU6 = 144, EU9 = 73, EU-genomsnitt = 225.

¹² Mål C-23/01 *Robelco NV mot Robeco Groep NV* [2002] EU:C:2002:706.

begränsningar i urvalets storlek, kan ändå några statistiskt signifikanta skillnader mellan enskilda länder lyftas fram. Det visar sig att domstolarna i Tyskland är mer benägna att uttrycka åsikter än den genomsnittliga nationella domstolen.¹³ Samtidigt är förekomsten av åsikter från de franska domstolarna lägre än genomsnittet.¹⁴

Utifrån ett integrationsperspektiv är en av de mest intressanta frågorna vilka typer av åsikter som de nationella domstolarna uttrycker. I figur 4 illustreras hur de undersökta åsikterna fördelas över kategorierna stöd för nationella bestämmelser, stöd för EU-rätten samt övriga åsikter.¹⁵ Oavsett vilken grupp av medlemsstater som domstolarna tillhör är det enskilt vanligaste agerandet att bifoga åsikter till stöd för EU-rätten. Av de undersökta fallen som innehåller åsikter är majoriteten av dessa (52 procent) till stöd för EU.

Ett exempel på en åsikt till stöd för EU-rätten kan hämtas från ett mål som hänskjutits av den italienska domstolen Pretura Circondariale di Genova:

Den nationella domstolen har *ansett att* [det nationella] *systemet med försäljningsställen* för tobaksvaror som fått tillstånd, med hänsyn till spridningen av dessa i Italien, deras öppettider och bristerna i deras verksamhet, såsom att vissa försäljningsställen inte tillgodoser tillgången på vissa cigarettmärken som är mindre efterfrågade av konsumenterna eller tillfälliga avbrott i tillgången till följd av strejker, *innebär ett handelshinder som står i strid med artikel 30 i fördraget*.¹⁶ [författarens kursiveringar]

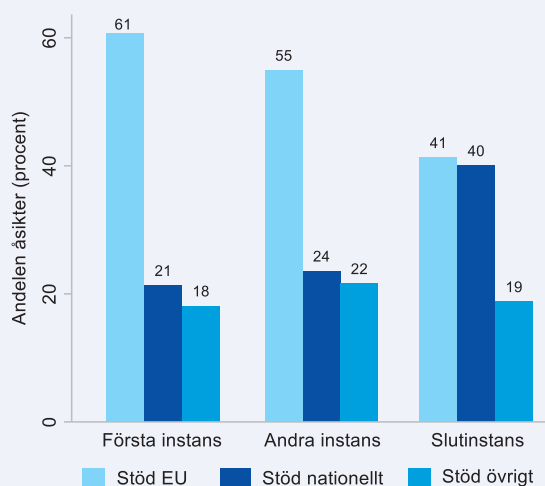
Finns det skillnader mellan domstolar på olika nivåer när det gäller vilka åsikter som uttrycks? Figur 5 visar att första och andra instans förefaller vara mer benägna att uttrycka stöd för EU-rätten jämfört med slutinstanserna. Omvänt är nationella slutinstanser generellt mer villiga att uttrycka stöd för nationella bestämmelser och beslut. Dessa

skillnader bekräftas också vid statistisk kontroll¹⁷ och är i linje med förväntningen att lägre domstolar är mer villiga att främja europeisk integration än slutinstanser.

"I de flesta åsikter som bifogas uttrycks stöd för EU-rätten [...]"

Sammanfattningsvis tyder de övergripande resultaten på att nationella domstolars agerande i första hand främjar den rättsliga integrationen. I de flesta åsikter som bifogas uttrycks stöd för EU-rätten, vilket i den här undersökningen tolkas som ett sätt för de nationella domstolarna att visa EU-domstolen att man accepterar en risk för en utvidgning av den rättsliga integrationens räckvidd. Dessutom har majoriteten av de mål

Figur 5 Andelen åsikter till stöd för EU-rätten, för nationella bestämmelser samt övriga åsikter per domstolsnivå. Antal observationer: Första instans = 94, Andra instans = 51, Slutinstans = 80.

¹³ Skillnaden är statistiskt signifikant på 95 procents säkerhetsnivå. Konfidensintervallet för skillnaden mellan Tyskland (60 procent) och genomsnittet (48 procent) är mellan 1 och 23 procentenheter.

¹⁴ Skillnaden är statistiskt signifikant på 95 procents säkerhetsnivå. Konfidensintervallet för skillnaden mellan Frankrike (27 procent) och genomsnittet (48 procent) är mellan 1 och 36 procentenheter.

¹⁵ Åsikter där det inte går att uttyda ett stöd för vare sig nationella bestämmelser eller EU-rätten.

¹⁶ Mål C-387/93 Brottmål mot Giorgio Domingo Banchero [1995] EU:C:1995:439, paragraf 38.

¹⁷ Ett konfidensintervall för skillnaden mellan proportioner visar att på 95 procents säkerhetsnivå är lägre instanser mellan 3 och 31 procentenheter mer benägna att uttrycka stöd för EU-rätten jämfört med slutinstanser. På samma sätt är slutinstanser mer benägna att uttrycka stöd för nationella bestämmelser.

som når EU-domstolen en hög grad av politisk känslighet. Enligt tidigare forskning skulle detta innebära att den överstatliga domstolen relativt ofta får utrymme att undanröja nationella regler som strider mot den överordnade EU-rätten (Golub 1996; Alter 2001; Wind 2010). Men man måste komma ihåg att vi saknar information om hur stor andel politiskt känsliga mål som de nationella domstolarna *inte* hänskjuter och istället avgör på egen hand. Utan sådan kunskap går det inte att fastslå huruvida andelen hänskjutna politiskt känsliga mål är högt eller lågt. Vad som dock kan konstateras är att EU-domstolen inte saknar tillgång till den typen av mål.

6 Nationella domstolar som balanserande kraft

Hitintills har de nationella domstolarnas två viktiga val analyserats var för sig. Men för att fullt ut förstå de nationella domstolarnas roll i förhandsavgörandeförfarandet är det nödvändigt att besvara frågan: i vilka typer av mål uttrycker domstolarna vilka typer av åsikter? Tabell 1 visar hur 182 av de undersökta fallen (som antingen innehåller åsikter till stöd för EU-rätten eller till stöd för nationella bestämmelser och beslut) är fördelade över fyra möjliga beteendemönster.

Tabell 1 visar att det enskilt vanligaste agerandet är att hänskjuta politiskt känsliga mål och uttrycka stöd för EU-rätten (42,1 procent), det vill säga kombination 1. I denna analys tolkas det som ett agerande som bidrar till att främja rättslig integration. Den minst vanliga kombinationen

(4) är att hänskjuta mål med låg grad av politisk känslighet samtidigt som man bifogar en åsikt till stöd för en ifrågasatt nationell bestämmelse (14,2 procent). Det senare alternativet kan förstås som ett sätt att försvara nationellt självbestämmande. Vad som dock också framträder är att 44 procent av de hänskjutna målen faller utanför dessa båda kategorier. Hur ska vi tolka de två nya kombinationerna som inte verkar överensstämma med vare sig bilden av nationella domstolar som främjare av integration eller som beskyddare av nationella intressen?

"Nationella domstolar har en unik position i EU:s politiska system då de befinner sig i ett korstryck mellan medlemsstatens och EU:s krav [...]"

Denna analys föreslår att kombinationerna (2), försvar av nationella regler i politiskt känsliga fall, och (3), uppmuntran till integration i mindre känsliga mål, är två olika försök från de nationella domstolarnas sida att balansera EU:s och medlemsstaternas respektive intressen. Nationella domstolar har en unik position i EU:s politiska system då de befinner sig i ett korstryck mellan medlemsstatens och EU:s krav (Leijon & Karlsson 2013; Leijon 2018). EU förväntar sig att domstolarna ska hänskjuta alla de mål där tolkningen av EU-lagstiftningen är oklar till EU-domstolen. Det gäller oavsett målens grad

Tabell 1 Fyra kombinationer av de nationella domstolarnas val.

	Åsikter till stöd för EU-rätten	Åsikter till stöd för nationella bestämmelser och beslut
	1	2
Mål med en hög grad av politisk känslighet	42,1 % (77)	21,3 % (39)
	3	4
Mål med en låg grad av politisk känslighet	22,4 % (41)	14,2 % (25)

Not: Antal observationer: 182 (hänskjutna mål med åsikter som antingen stödjer EU-rätten eller nationella bestämmelser). Antal observationer/cell inom parentes.

av politisk känslighet. För nationella domstolar i sista instans är det till och med obligatoriskt att begära förhandsavgöranden under sådana omständigheter. Medlemsländer vars domstolar inte följer fördragsreglerna riskerar att bli föremål för ett överträdelseförfarande (Rosas 2007; Bernitz 2010). Men om nationella domstolar följer EU:s krav och ger EU-domstolen möjlighet att avgöra mål med hög grad av politisk känslighet kan detta väcka negativa reaktioner på hemmaplan. Det finns flera studier som visar att EU-domstolen ofta utmanar nationella bestämmelser i sina domar (Volcansek 1992; Martinsen 2005, 2011). Som redan nämnts kan medlemsstaternas regeringar av detta skäl därför antas ogilla att politiskt känsliga frågor, där nationella bestämmelser står på spel, överlämnas till EU-domstolen för avgörande (Blauberger 2014: 460; Grimm 2015). I de fall som EU-domstolens domslut ger upphov till negativa reaktioner bland politiker på nationell nivå kan de nationella domstolarna hamna i en obekväm position (Ladrech 2010: 126). Nationella domstolar kan därför uppfatta att de behöver vara försiktiga med vilka typer av ärenden de skickar till EU-domstolen, särskilt om de bedömer att EU-domstolen inte tar hänsyn till medlemsstatens rättsliga och politiska traditioner (Scharpf 2009; Grimm 2015).

Kombination 2 i tabell 1, försvar av nationella regler i politiskt känsliga mål, gör det möjligt för nationella domstolar att hantera både kraven från EU-nivå och dem från nationell nivå. Genom att begära förhandsavgöranden även i fall som har en hög grad av politisk känslighet är de nationella domstolarna tillmötesgående gentemot EU. Samtidigt tar domstolarna också hänsyn till medlemsstaternas regeringar genom att uttrycka sitt stöd för nationella lagar och beslut när de begär förhandsavgöranden. I kombination 3 i tabell 1, uppmuntran till integration i mindre känsliga mål, kan också ses som ett uttryck för de nationella domstolarnas försök att balansera nationella och EU-rättsliga krav. Här uttrycker domstolarna åsikter som stödjer EU-rätten när de begär förhandsavgöranden i mål som har en låg grad av politisk känslighet. De nationella domstolarna är tillmötesgående mot den europeiska nivån genom att bifoga åsikter som låter EU-domstolen förstå att en utvidgning av EU-rätten är acceptabel. Medlemsstaternas regeringar förväntas inte uppfatta de nationella domstolarnas agerande som ett problem, eftersom de fall som EU-domstolen får tillgång till har en låg grad av politisk känslighet.

Med andra ord kommer den nationella domstolens hänskjutande av målet sannolikt inte leda till att nationell lagstiftning utmanas.

Sammanfattningsvis och med utgångspunkt i antagandet att medlemsstaternas domstolar befinner sig i ett korstryck mellan nationell och överstatlig nivå är slutsatsen i denna analys att de två nya beteendemönstren visar att dessa domstolar försöker balansera de motstridiga krav som de möter i EU:s politiska system.

7 Slutsatser

Denna analys har undersökt nationella domstolarnas agerande genom att kartlägga vilka typer av mål nationella domstolar hänskjuter till EU-domstolen och vilka åsikter som bifogas i dessa mål. Enligt tidigare statsvetenskaplig forskning skulle förväntningen vara att nationella domstolar agerar på ett av två möjliga sätt: Antingen stödjer domstolarna den EU-rättsliga integrationen genom att hänskjuta mål med en hög grad av politisk känslighet och samtidigt uttrycka sitt stöd för EU-rätten. Eller också försvarar de nationell suveränitet genom att hänskjuta ärenden med en låg grad av politisk känslighet och samtidigt uttrycka stöd för nationell lagstiftning. Resultatet från analysen visar att det enskilt vanligaste agerandet bland nationella domstolar visserligen är att främja den EU-rättsliga integrationen; de agerar således på det första sättet. Men i nästan hälften av alla ärenden som innehåller åsikter avviker de nationella domstolarnas agerande från förväntningarna. De två nya beteendemönster som framträder kan förstås som försök från de nationella domstolarnas sida att skapa en balans mellan medlemsstaternas självbestämmande och europeisk integration.

"[...] i nästan hälften av alla ärenden som innehåller åsikter avviker de nationella domstolarnas agerande från förväntningarna."

De empiriska resultat som presenteras i denna analys har primärt viktiga konsekvenser för hur vi kan förstå spänningen mellan europeisk integration och medlemsstaternas suveränitet. Rättsvetaren Dieter Grimm (2015) och statsvetaren Fritz Scharpf (2009) hävdar att EU-domstolen inte har arbetat för att upprätthålla en "rättvis balans" mellan europeisk

integration och medlemsstaternas autonomi. Med detta menas att EU-domstolens tolkningar av EU:s fördrag har drivit integrationsprocessen längre än vad medlemsstaterna uppfattar som legitimt. Risken är därför att medlemsstaternas politiker får svårt att försvara EU-domstolens beslut inför medborgarna på nationell nivå. Den risken ökar om EU-domstolen utmanar viktiga nationella regelverk, exempelvis den svenska modellen för arbetsrätt i Laval-målet¹⁸. På sikt kan följaktligen en avsaknad av balans mellan fortsatt integration och hänsyn till nationella särdrag undergräva det europeiska samarbetets legitimitet. Scharpf har därför föreslagit att EU-domstolens makt ska minskas och att Europeiska rådet bör bedöma huruvida domstolen gått för långt i sin tolkning av EU-rätten (Scharpf 2009: 199).

Men frågan är om inte de nationella domstolarnas ageranden bidrar till att förbättra balansen mellan europeisk integration och medlemsstaternas suveränitet? Om nationella domstolar bara agerade enligt principen om att främja integrationen skulle detta stärka spänningen mellan medlemsstaternas suveränitet och europeisk integration. Detsamma skulle vara fallet om domstolarna enbart försökte försvara nationella intressen. Den här analysen visar dock att inget av dessa två scenarier speglar verkligheten. De nationella domstolarna uppvisar istället ett varierat beteende med avseende på vilka val de gör när de begär förhandsavgöranden, då alla fyra kombinationer av fall och åsikter förekommer.

"Förståelsen av de nationella domstolarnas roll i den europeiska integrationsprocessen bör därför revideras."

På övergripande nivå kan således de nationella domstolarnas agerande tolkas som att de regelbundet bidrar till att balansera medlemslänarnas intressen med EU:s intressen. *Förståelsen av de nationella domstolarnas roll i den europeiska integrationsprocessen bör därför revideras:* domstolarna är inte enbart att betrakta som

antingen försvarare av nationellt självbestämmande eller som främjare av EU-rättslig integration. De kan också vara en balanserande kraft som bidrar till att lindra spänningen mellan å ena sidan medlemsstaternas önskan om att bevara nationella särdrag och å andra sidan de skyldigheter som följer av EU-rätten och som medlemsstaterna måste acceptera för att EU ska fungera effektivt. Det är dock viktigt att komma ihåg att denna analys inte omfattar motiven bakom de nationella domstolarnas agerande. Det går därmed inte att dra någon slutsats om huruvida ett visst beteendemönster är resultatet av att domare medvetet försöker främja integration, skydda nationella intressen eller balansera motstående krav.

Resultatet från undersökningen har också betydelse för hur vi ska bedöma nationella domstolarnas grad av engagemang i den ständigt pågående utvecklingen av EU-rätten. Tidigare forskning har lyft fram att nationella domstolar i olika utsträckning kan vara "medproducenter" av EU-rätten och bidra till dess utveckling (Rytter & Wind 2011). Att nationella domstolar bifogar åsikter angående förhållandet mellan nationell rätt och EU-rätt bör ses som en del av en sådan aktiv medproduktion. Domstolar som däremot sällan begär förhandsavgöranden från EU-domstolen, och som inte heller lyfter fram sitt eget synsätt när de väl gör det, betraktas som passiva "konsument" av EU-rättsliga normer. Ett sådant passivt förhållningssätt är problematiskt, menar rättsvetaren Jens Elo Rytter och statsvetaren Marlene Wind, då det innebär att de nationella domstolarna helt överlämnar till EU-domstolen att bestämma hur EU-rätten ska tolkas (Rytter & Wind 2011: 499–500).

Denna analys visar att nationella domstolar bifogar åsikter i omkring hälften av de hänskjutna målen. Det är dock svårt att bedöma om detta är att betrakta som en hög eller låg grad av aktivitet då det saknas jämförelsepunkter.¹⁹ Vad som är uppenbart är att domstolarna åtminstone inte är helt passiva. Något som bör undersökas närmare är därför om det finns avgörande skillnader mellan domstolar i olika medlemsstater vad gäller deras benägenhet att bifoga åsikter. Som framkommit i denna analys är de tyska domstolarna mer aktiva

¹⁸ För en genomgång av Laval-målet, se Bergvall 2007.

¹⁹ För att en domstol ska betraktas som en aktiv medproducent av EU-rätten, med avseende på åsikter, bör det inte krävas att den alltid ska bifoga egna ställningstaganden. Det kan mycket väl vara så att nationella domstolar ibland saknar åsikt om hur EU-rätten ska förstås i de mål som hänskjuts.

när det gäller att bifoga åsikter jämfört med den genomsnittliga nationella domstolen och framför allt jämfört med de franska domstolarna. En tidigare studie har även visat att svenska domare är skeptiska till att bifoga åsikter eftersom det bland annat antas underminera domstolarnas opartiskhet (Leijon 2018: 163). Om vissa länders domstolar är mer aktiva än andras kan det bidra till att EU-rättens utveckling tar en riktning som går på tvärs mot de passiva medlemsstaternas politiska och rättsliga system. Nationella domstolar, som har unika kunskaper om sina egna rättssystem, bör därför ta tillfället i akt att upplysa EU-domstolen om vilka särskilda nationella omständigheter som föreligger i det hänskjutna målet och ge en egen tolkning av rättsläget.

Kunskapen om vilka typer av beslut nationella domstolar fattar inom ramen för förfarandet för förhandsavgörande är fortfarande begränsad. Det är exempelvis inte känt i vilken utsträckning nationella domstolar undviker att hänskjuta politiskt känsliga mål och istället avgör dessa på egen hand (se dock Hübner 2018). Dessutom vet vi mycket lite om vad som motiverar nationella domstolar, och domare, att fatta olika typer av beslut. Här kan det särskilt noteras att analysen visar att lägre instanser i större utsträckning uttrycker åsikter till stöd för fortsatt integration jämfört med slutinstanser. Framtida forskning bör därför utforska de nationella domarnas skäl för att agera i enlighet med något av de fyra beteendemönstren och vilken variation i ageranden som finns mellan länder och domstolsnivåer.

Referenser

Böcker och artiklar

- Alter, Karen J. (1998a). "National Courts: The Critical Intermediaries in Legal Integration Alternative Explanations of National Judicial Behaviour in Legal Integration", i Anne-Marie Slaughter, Alec Stone Sweet & Joseph H H Weiler (red.), *The European Courts and National Courts - Doctrine and Jurisprudence: Legal Change in Its Social Context*. Oxford: Hart Publishing, 227–251.
- Alter, Karen J. (1998b). "Who Are the 'Masters of the Treaty': European Governments and the European Court of Justice", *International Organization*, 52:1, 121–148.
- Alter, Karen J. (2000). "The European Union's Legal System and Domestic Policy: Spillover or Backlash?", *International Organization*, 54:3, 489–518.
- Alter, Karen J. (2001). *Establishing the Supremacy of European Law: The Making of an International Rule of Law in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Bebr, Gerhard (1983). "The Rambling Ghost of 'Cohn-Bendit': Acte Clair and the Court of Justice", *Common Market Law Review*, 20:3, 439–472.
- Bergvall, Daniel (2007). *Politik eller juridik – regeringens agerande i Laval-målet 2007:3u*. Stockholm: Sieps.
- Bernitz, Ulf (2010). *Förhandsavgöranden av EU-domstolen: svenska domstolars hållning och praxis 2010:2*. Stockholm: Sieps.
- Bernitz, Ulf (2016). *Förhandsavgöranden av EU-domstolen: Utvecklingen av svenska domstolars hållning och praxis 2010–2015 2016:9*. Stockholm: Sieps.
- Blauberger, Michael (2014). "National Responses to European Court Jurisprudence", *West European Politics*, 37:3, 457–474.
- Broberg, Morten & Niels Fenger (2013). Variations in Member States' Preliminary References to the Court of Justice – are Structural Factors (Part of) the Explanation? *European Law Journal*, 19, 488–501.
- Burley, Anne-Marie & Walter Mattli (1993). "Europe before the Court: A Political Theory of Legal Integration", *International Organization*, 47:1, 41–76.
- Conant, Lisa (2002). *Justice Contained: Law and Politics in the European Union*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Conant, Lisa (2007). "Review Article: The Politics of Legal Integration", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 45, 45–66.
- Conant, Lisa (2013). "Whose Agents? The Interpretation of International Law in National Courts", i Jeffrey L. Dunoff och Mark A. Pollack (red.), *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations: The State of the Art*. Cambridge: Cambridge University Press, 394–420.
- Davies, Gareth (2012). "Activism Relocated. The Self-Restraint of the European Court of Justice in Its National Context", *Journal of European Public Policy*, 19:1, 76–91.
- Dehousse, Renaud (1998). *The European Court of Justice: The Politics of Judicial Integration*. New York, N.Y.: Macmillan.
- Dyevre, Arthur (2013). "European Integration and National Courts: Defending Sovereignty under Institutional Constraints?", *European Constitutional Law Review*, 9:01, 139–168.
- Dyevre, Arthur, Monika Glavina & Angelina Atanasova (2019). "Who Refers Most? Institutional Incentives and Judicial Participation in the Preliminary Ruling System", *Journal of European Public Policy*, 27, 1–19.
- Garrett, Geoffrey (1995). "The Politics of Legal Integration in the European Union", *International Organization*, 49:01, 171–81.
- Golub, Jonathan (1996). "The Politics of Judicial Discretion: Rethinking the Interaction between National Courts and the European Court of Justice", *West European Politics*, 19:2, 360–385.
- Grimm, Dieter (2015). "The Democratic Costs of Constitutionalisation: The European Case", *European Law Journal*, 21:4, 460–473.

- Hartley, Trevor (1996). "The European Court, Judicial Objectivity and the Constitution of the European Union", *Law Quarterly Review*, 112:1, 95.
- Hirschl, Ran (2008). "The Judicialization of Mega-Politics and the Rise of Political Courts", *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 11, 93–118.
- Hornuf, Lars & Stefan Voigt (2015). "Analyzing Preliminary References as the Powerbase of the European Court of Justice", *European Journal of Law and Economics*, 39:2, 287–311.
- Hübner, Denise Carolin (2018). "The Decentralized Enforcement of European Law: National Court Decisions on EU Directives with and without Preliminary Reference Submissions", *Journal of European Public Policy*, 25:12, 1817–1834.
- Jacobs, Francis G. (2003). "Judicial Dialogue and the Cross-Fertilization of Legal Systems: The European Court of Justice", *Texas International Law Journal*, 38:3, 547–556.
- Kelemen, Daniel R. & Tommaso Pavone (2016). "Mapping European Law", *Journal of European Public Policy*, 23:8, 1118–1138.
- Ladrech, Robert (2010). *Europeanization and National Politics*. Palgrave Macmillan.
- Leijon, Karin. (2018) *National Courts as Gatekeepers in European Integration: Examining the Choices National Courts Make in the Preliminary Ruling Procedure*, Doctoral thesis, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala University.
- Leijon, Karin & Christer Karlsson (2013). "Nationella domstolar som politiska aktörer -Främjare av rättslig integration eller försvarare av nationella intressen?", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 115:1, 5–34.
- Maher, Imelda (1998). "Community Law in the National Legal Order: A Systems Analysis", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 36:2, 237–254.
- Martinsen, Dorte Sindbjerg (2005). "Towards an Internal Health Market with the European Court", *West European Politics*, 28:5, 1035–1056.
- Martinsen, Dorte Sindbjerg (2011). "Judicial Policy-Making and Europeanization: The Proportionality of National Control and Administrative Discretion", *Journal of European Public Policy*, 18:7, 944–961.
- Mattli, Walter & Anne-Marie Slaughter (1995). "Law and Politics in the European Union: A Reply to Garrett", *International Organization*, 49:1, 183–190.
- Mattli, Walter & Anne-Marie Slaughter (1998). "Revisiting the European Court of Justice", *International Organization*, 52:1, 177–209.
- Nyikos, Stacy A. (2006). "Strategic Interaction among Courts within the Preliminary Reference Process—Stage 1: National Court Preemptive Opinions", *European Journal of Political Research*, 45:4, 527–550.
- Rasmussen, Hjalte (1986). *On Law and Policy in the European Court of Justice: A Comparative Study in Judicial Policymaking*. Dordrecht: Nijhoff.
- Rosas, Allan (2007). "The European Court of Justice in Context: Forms and Patterns of Judicial Dialogue", *European Journal of Legal Studies*, 1:2, 121–136.
- Rytter, Jens Elo & Marlene Wind (2011). "In Need of Juristocracy? The Silence of Denmark in the Development of European Legal Norms", *International Journal of Constitutional Law*, 9:2, 470–504.
- Scharpf, Fritz W. (2009). "Legitimacy in the Multilevel European Polity", *European Political Science Review*, 1:2, 173–204.
- Slaughter, Anne-Marie (1994). "A Typology of Transjudicial Communication", *University of Richmond Law Review*, 29:1, 99–138.
- Sweet, Alec Stone & Thomas L. Brunell (1998). "The European Court and the National Courts: A Statistical Analysis of Preliminary References, 1961–95", *Journal of European Public Policy*, 5:1, 66–97.
- Tallberg, Jonas (2000). "Supranational Influence in EU Enforcement: The ECJ and the Principle of State Liability", *Journal of European Public Policy*, 7:1, 104–121.

- van Gestel, Rob & Jurgen de Poorter (2017). "Supreme Administrative Courts' Preliminary Questions to the CJEU: Start of a Dialogue or Talking to Deaf Ears?", *Cambridge International Law Journal*, 6:2, 122–142.
- Weiler, Joseph (1991). "The Transformation of Europe", *Yale Law Journal*, 100:8, 2403–2483.
- Weiler, Joseph (1994). "A Quiet Revolution: The European Court of Justice and Its Interlocutors", *Comparative Political Studies*, 26:4, 510–534.
- Wind, Marlene (2010). "The Nordics, the EU and the Reluctance Towards Supranational Judicial Review", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 48:4, 1039–1063.
- Wind, Marlene, Dorte Sindbjerg Martinsen & Gabriel Pons Rotger (2009). "The Uneven Legal Push for Europe: Questioning Variation When National Courts Go to Europe", *European Union Politics*, 10:1, 63–88.
- Volcansek, Mary L. (1992). "The European Court of Justice: Supranational Policy-Making", *West European Politics*, 15:3, 109–121.
- Rättsfall från Europeiska unionens domstol*
- C-387/93 Brott mål mot Giorgio Domingo Banchero [1995] EU:C:1995:439.
- C-137/94 The Queen mot Secretary of State for Health, ex parte Cyril Richardson. [1995] EU:C:1995:342.
- C-23/01 Robelco NV mot Robeco Groep NV [2002] EU:C:2002:706.